

DARBO VIETŲ PLĖTOJIMO DARNUMĄ LIETUVOS KAIMIŠKUOSIUOSE REGIONUOSE LEMIANTYS VEIKSNIAI

VILMA ATKOČIŪNIENĖ¹

Aleksandro Stulginskio universitetas (Lietuva)

ANOTACIJA

Darbo vietų plėtojimo darnumą kaimiškuosiuose regionuose lemia susisluoksniavusi vidinė ir išorinė įvairaus valdymo lygio aplinka, kurios veiksniai nuolat kinta ir tarpusavyje koreliuoja. Atviras darbo vietų plėtojimo procesas nėra savaiminis, jį būtina profesionaliai valdyti, atsižvelgiant į daugelį veiksnių, kurie gali būti priskiriami vidinės (artimos ir tolimos) ir išorinės (artimos ir tolimos) aplinkos (regiono, šalies, ES lygmens) veiksnių grupėms. Šiuo tyrimu siekiama identifikuoti darbo vietų plėtros darnumą lemiančius veiksnius Lietuvos kaimiškuosiuose regionuose. Atlikus mokslinį tyrimą išnagrinėti darnaus darbo vietų plėtojimo teoriniai aspektai, apibrėžtas darbo vietų plėtojimo darnumas, identifikuoti darbo vietų plėtojamą Lietuvos kaimiškuosiuose regionuose lemiantys veiksniai, nustatytos darbo vietų plėtojimo darnumo palaikymo galimybės, darbo vietų ir gyvenamųjų vietų suartinimo nauda. Darbo vietų koncentracija miestuose ir geografinis darbo jėgos mobilumas sukelia nemažai problemų kaimiškuosiuose regionuose. Vienas svarbiausių strateginių tikslų yra darbo vietų ir gyvenamųjų vietų suartinimas, darbo jėgos geografinio mobilumo valdymas siekiant darniai vystyti darbo vietas kaimiškajame regione. Darbo vietų plėtojimo darnumas siejamas su organizacijų, individų veiklos darnumu, kaimo plėtros veikėjų įtraukimu ir dalyvavimu kaimiškųjų regionų vystymo valdyme, regiono organizacijų vadovų sprendimu įtraukti darnos siekį į organizacijos strategiją. Darbo vietų darnus plėtojimas grindžiamas individo ir organizacijos veiklos rezultatyvumu, ekonominiu klestėjimu, kuris kokybinę išraišką įgauna per nuolatinę kaitą ir pridėtinės vertės sukūrimą, darbo vietos atsparumo pokyčiams kūrimą.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: *darnus darbo vietų plėtojimas, darbo vietų plėtojamą lemiantys veiksniai, darbo ir gyvenamosios vietos suartinimas.*

JEL KLASIFIKACIJA: C14, C61, Q13

Įvadas

Kaimas per šimtmečius turėjo išskirtines ekonomines ir socialines sąlygas, kurios nulėmė atitinkamą gyvenimo būdą. Žmogaus sąlytis su gyvąja gamta teikė jam pasitenkinimą, o veiklos rezultatai lėmė jo pragyvenimo lygį. Kaimo žmogus pats kūrė darbo vietas ir užsitikrino namų ūkio pajamas. Pasikeitus ekonominėms sąlygoms ir šalyje vykstant ūkio transformacijai, ypač kaimo vietovėse, sumenko kaimo žmogaus verslumas ir kompetencija, jis nemažai tapo priklausomas nuo išorės darbo rinkos veiksnių. Opiausia problema tiek mieste, tiek ir kaime tapo įsidarbinimo galimybių stoka ir didėjanti bedarbystė. Minėti veiksniai didina socialinės paramos gavėjų skaičių, lemia poreikį kurti naujas užimtumo skatinimo politines ir vadybines priemones. Viena iš politinių priemonių, valdant kaimiškųjų regionų vystymą, yra integruotas darnios plėtros koncepcijos diegimas.

Pasaulinė aplinkos ir plėtros komisija dar 1987 m. darnios (angl. *sustainability development*) plėtros koncepcijoje pažymėjo, kad plėtros darna matuojama ekonomikos, aplinkos ir sociokultūros sąveikos dimensija. Darni plėtra turėtų padėti spręsti interesų konfliktą, užtikrindama socialinę ir lyčių (asmenybių), regionų

¹ Vilma Atkočiūnienė – profesorė, socialinių mokslų daktarė, Aleksandro Stulginskio universiteto Ekonomikos ir vadybos fakulteto Verslo ir kaimo plėtros vadybos institutas. Mokslinės kryptys: kaimiškųjų vietovių konkurencingumas, kaimo socialinės infrastruktūros plėtra, vietovės rinkodara, socialinė partnerystė.

El. paštas: vilma.atkociuniene@asu.lt

Tel.: +370 7 752 214

(erdvės požiūriu) bei kartų (laiko požiūriu) lygybę. Siekiama, kad bet kuri plėtra nepažeistų socialinių, kultūrinių, regioninių ir konkrečių amžiaus grupių žmonių interesų. Tai pasiekama taikant sisteminius plėtros principus – įvairovę, papildomumą ir partnerystę (Vasiliauskas, 2000). Diegiant tokį plėtros modelį svarbūs regioniniai aspektai ir veiksmingas vidinio regiono vystymosi potencialo (unikalių išteklių, kompetencijos, infrastruktūros) naudojimas, moksliniai tyrimai ir socialinės inovacijos.

XX a. pabaigoje kaimiškųjų vietovių vystymą pradėta sieti su darniu regionų vystymu, o XXI a. pirmajame dešimtmetyje kaimiškųjų vietovių vystymas kaimo plėtros politinėmis priemonėmis pradėtas orientuoti į kaimo gyventojų gyvenimo kokybės gerinimą, kaimo ūkinės ir socialinės infrastruktūros bei bendradarbiavimo ryšių tobulinimą, pilietiškumo ir tautiškumo ugdymą, kraštovaizdžio, etnokultūros ir gamtos paveldo apsaugą bei puoselėjimą, išsaugant kaimo materialinį ir dvasinį paveldą ateinančioms kartoms. Tačiau integruotos kaimo plėtros strategijos ir projektai buvo nepakankamai orientuoti į kaimo gyventojų ekonominio ir socialinio užimtumo didinimą kaimiškuosiuose regionuose. Kaimo plėtros veikėjai nelabai tesuvokė kaimiškųjų regionų vystymo ypatumus ir sunkiai identifikavo teritorijos unikalius išteklius bei varomąsias jėgas, todėl valstybės mastu įgyvendinamos darbo rinkos skatinimo programos leido užtikrinti darbo vietų plėtojimo darnumą. Specifinė darbo rinka ir vietovės ypatumai lemia esamų ir naujų darbo vietų plėtojimą, mokslininkų darnus darbo vietų plėtojimas teritoriniu požiūriu beveik nenagrinėtas.

Tyrimo tikslas – identifikuoti darbo vietų plėtojimo darnumą lemiančius veiksniai Lietuvos kaimiškuosiuose regionuose.

Tyrimo uždaviniai:

- išnagrinėti darnaus darbo vietų plėtojimo teorinius aspektus;
- išanalizuoti darbo vietų plėtojimui įtakos turinčius veiksniai bandomosiose vietovėse;
- nustatyti galimybes darbo vietų plėtojimo darnumui palaikyti.

Tyrimo objektas – darnią darbo vietų plėtrą lemiantys veiksniai.

Tyrimo metodika. Tyrimo tikslui pasiekti taikyta šalies ir užsienio mokslinės literatūros šaltinių kokybinė turinio analizė. Siekta nustatyti esmines darbo vietų plėtojimo kaimiškuosiuose regionuose teorines prielaidas, atskleisti naujų aspektų, kurie iliustruotų darbo vietų plėtojimo darnumą. Taikyti analizės ir sintezės, grafinio vaizdavimo, loginio ir sisteminio mąstymo, palyginimo, abstrakcijų ir kiti metodai.

Tikslo siekiama atrinkus parengtą tipologiją (Darnus ir subalansuotas darbo vietų vystymas (...), 2011), penkias bandomąsias vietoves: kaimiška – neigiamas užimtumas – atoki vietovė (Pasvalio ir Švenčionių rajonai); iš dalies kaimiška – neigiamas užimtumas – atoki vietovė (Šilutės rajonas); iš dalies kaimiška – neigiamas užimtumas – pasiekiamą vietovė (Tauragės rajonas); iš dalies kaimiška – teigiamas užimtumas – atoki vietovė (Kėdainių rajonas). Parengtas struktūruotas klausimynas; atliktas 5 diskusijų grupių ir 10 giluminių struktūruotų interviu (iš viso dalyvavo 50 informantų – darbo rinkos ekspertų). Bandomųjų vietovių ekspertų apklausa siekta atsakyti į klausimą, ar veikia ir kaip (darbo vietų plėtojimo aspektu) veikia įvairios aktyvios darbo rinkos politikos programos, kurios buvo įgyvendinamos visos šalies mastu. Kiekvienas informantas vartojo tam tikrus terminus darbo vietų gyvybingumui, tendencijoms apibūdinti, savo požiūriui į užimtumą išsakyti. Renkant duomenis siekta neversti vartoti tam tikrų specifinių terminų ir taikyti išankstinių schemų, analizuojant duomenis, rengiant darbo vietų plėtojimo SSGG remtasi informantų vartojamais terminais. Sisteminant bandomųjų vietovių darbo vietų plėtojimo vidinės ir išorinės aplinkos analizės duomenis, nustatyti teigiami ir neigiami aplinkos veiksniai, apibrėžtos darnaus darbo vietų plėtojimo galimybės. Sugretinus veiksniai, taikant giluminį struktūruotą interviu, nustatyti svarbiausi veiksniai pagal atskiras bandomąsias vietoves, kurie susieti į darbo vietų plėtojimą Lietuvos kaimiškuosiuose regionuose lemiančių aplinkos veiksmų modelį.

1. Teorinės darbo vietų darnaus plėtojimo kaimiškosiose vietovėse prielaidos

Darnus vystymasis (angl. *sustainable and harmonies development*) nagrinėtas mokslininkų (Adams, 2008; Čiegis, Tamošiūnas, Ramanauskienė, Navickas, 2010) šias abi sąvokas gretinant ir skaidant į struktūrinius elementus. Kaimiškųjų regionų plėtros strategijose siekiama suderinti kokybinius ir kiekybinius socialinius ir ekonominius teritorijos pokyčius, integruotai juos valdyti.

Darnus kaimišųjų regionų vystymasis apima *apsaugos* ir *vystymo integravimą* – ekonomikos įvairinimą per verslų plėtrą ir aplinkos apsaugą, racionaliai naudojant vietos išteklius, tenkinant bazinius žmonių poreikius, užtikrinant socialinę sanglaudą, kitus nematerialius, įskaitant ir kultūrinius, žmonių poreikius, teisingumą ir socialinį teisėtumą, ekologinio integralumo palaikymą.

Mokslininkai (Brandbury, Clair, 1999; Čiegis, Grunda, 2007; Adams, 2008; Darnus ir subalansuotas darbo vietų vystymas (...), 2011) apibrėždami darnų vystymąsi pažymi, kad tai ilgalaikis, evoliucionuojantis procesas ir pasidalinta atsakomybė, apimanti dabartinės bei būsimų kartų gyvenimo kokybės gerėjimą. Viena vertus, realizuojant šį horizontalųjį principą, svarbu įvertinti kaimiškojo regiono vystymosi galimybes ir potencialą, kartu apsaugoti kaimo vietovę nuo galimos neigiamos plėtros įtakos tiek ekonominiu, tiek socialiniu, tiek aplinkos apsaugos požiūriu. Kita vertus, regionui svarbu integruotis su miesto kaimynystės teikiamomis naujomis galimybėmis. G. R. Conway ir E. B. Barbier (1990) nuomone, ūkio darnumas yra gebėjimas palaikyti produktyvumą (tiek žemės ūkio, tiek šalies), kuris suprantamas kaip naudingo produkto išėiga, tenkanti įdėjimų vienetui.

Mokslinių tyrimų duomenys (Nattrass, Altomare, 1999; Čiegis, Grunda, 2006; Davidova, Bauer, Cuddy, 2006) rodo, kad darnus vystymasis yra nesibaigiantis procesas, tai nėra kažkokios stabilios ir nekintamos būsenos siekis. Šio straipsnio autorės nuomone, suformuluoti baigtinio vystymosi tikslo iš esmės neįmanoma, o darnus vystymasis – tai yra kokybinės kaitos procesas, kurio charakteristikas lemia objektas ir kontekstas, kuriame šis procesas vyksta. Siekis suderinti skirtingas vystymosi kryptis ir (arba) tikslus, t. y. ekonominių, socialinių ir aplinkos pokyčių nenutrūkstamą vyksmą, kartu siekti teritorijos tapatumo, gyvenimo kokybės gerėjimo moksliniuose tyrimuose apibrėžiama kaip tvarus vystymasis. Tačiau, kaip pažymi V. Rudzkienė ir M. Burinskienė (2007), tik esant suderintiems individo ir visuomenės tikslams bei visiškai pasitikint visuo-menei, galimos kaitos prielaidos įgyvendinti darnaus vystymosi modelį. Taigi galima daryti prielaidą, kad siekiant tam tikro reiškinių darnumo būtinas darnus vadovavimas, kuris, L. Šimanskienės ir E. Župerkienės teigimu, yra „atsakingas vadovavimas individams, grupėms, organizacijoms, bendruomenei, įvertinant ekologinius, socialinius ir ekonominius darnos principus grupės, organizacijos, bendruomenės kontekste, skatinant sėkmingų darnos idėjų įgyvendinimą ir aplinkos saugojimą, sėkmingą darnos principais pagrįstą mokymą ir mokymąsi, skatinant žmonių saviraišką“ (Šimanskienė, Župerkienė, 2013, p. 90).

Tiek organizacijos, tiek darbo vietos gali transformuotis į darnias (Nattrass, Altomare, 1999; Brandbury, Clair, 1999; Brandbury, 2000; Čiegis, Grunda, 2007; Pilipavičius, 2012) ir tai turėtų būti natūralus kiekvienos įmonės žingsnis. J. K. Staniškio, Ž. Staniškienės, Ch. Jasch (2005) nuomone, įmonei darnus vystymasis reiškia taikymą verslo strategijų ir veiksmų, kurie šiandien patenkina įmonės ir jos suinteresuotų šalių poreikius, o tuo pačiu apsaugoja, sustiprina ir išplečia žmonių ir gamtos išteklius, kurių reikės ateityje.

Darnus darbo vietų plėtojimas (angl. *sustainable development of labour places*) – tai plėtra, siekiant užtikrinti darbo vietų pasiūlos ir paklausos darną. Tokiu atveju darni darbo rinka yra tada, kai nedarbas yra 3–4 proc., skaičiuojami nuo bendro dirbančiųjų ir bedarbių skaičiaus. Darbo vietos plėtojimo procesas (angl. *development of labour place*) – sveikos darbo vietos įkūrimo, jos tobulinimo, mokymosi darbo vietoje ir gyvybingumo palaikymo, panaikinimo procesas; darbo vietos ekonominės, socialinės ir aplinkosauginės vertės nuolatinis kūrimas – darbdavio ir darbuotojo gebėjimas įgyti ir skleisti žinias, jas naudoti pakartotinai, jomis remiantis kurti inovacijas (pvz., sudaryti sąlygas kitoms darbo vietoms kurtis) ir. Darnios darbo vietos atsiradimas gali būti užtikrinamas dvejopai: arba nuo pat darbo vietos įkūrimo idėjos ji gali būti kuriama ant darnaus vystymosi pamatų, arba tradicinė darbo vieta turi būti transformuota, kad taptų darnia.

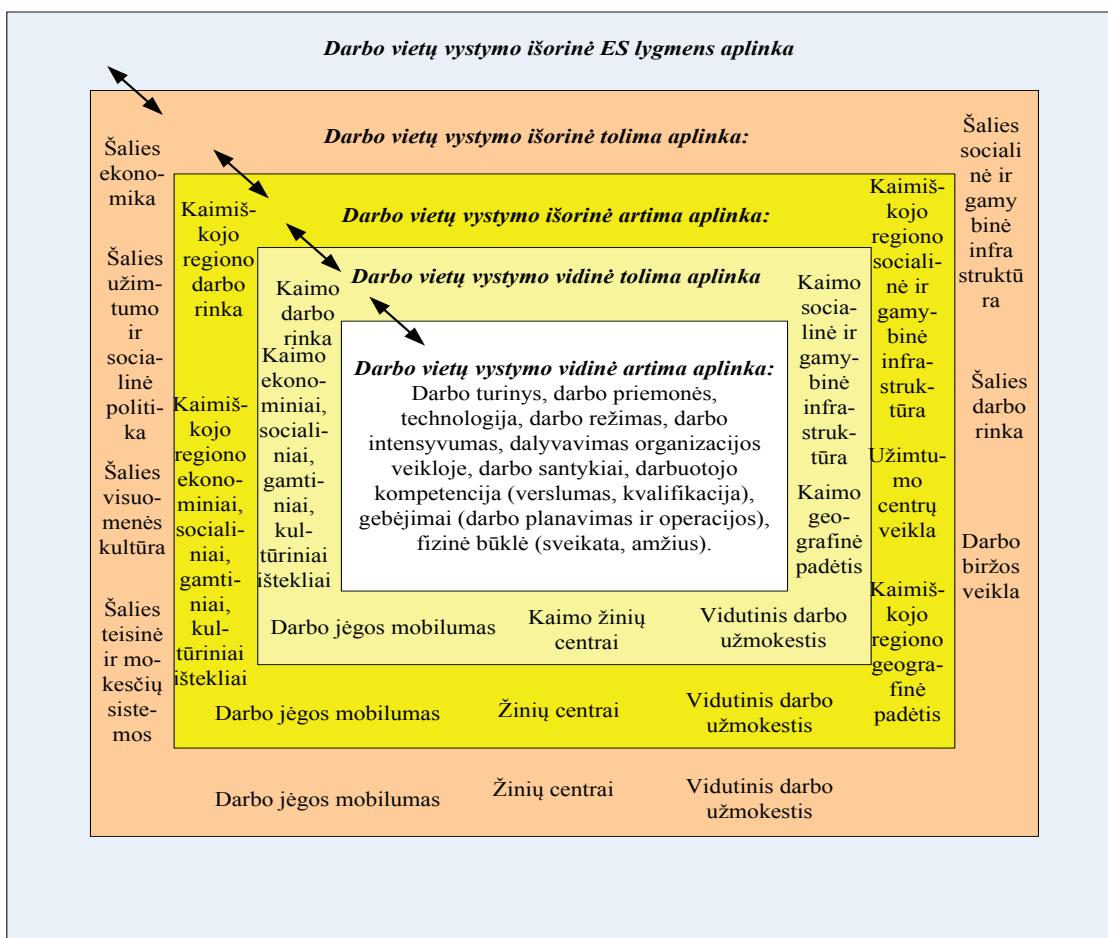
Reikėtų papildyti V. Pilipavičiaus (2012) pateiktas teorines prielaidas, kad darnus darbo vietų plėtojimas kaimiškuosiuose regionuose priklauso nuo užimtumo didinimo, teritorinės plėtros ir savivaldos stiprinimo. Jo suformuotame „Darnaus darbo vietų vystymo kaimiškuose regionuose koncepciniame modelyje“ (Pilipavičius, 2012, p. 199) vidinės (vietos ištekliai, infrastruktūra, mentalumas, vertybės) ir išorinės aplinkos (politika, teisinė sistema, švietimas, rinka) veiksmų klasifikacija yra nepakankama. Darbo vieta yra centrinė darbo vietų plėtojimo proceso ašis, todėl darbo vietos ir individo lygmens veiksniai turi ypatingą svarbą darbo vietų kūrimui, jų vystymo ir gyvybingumo palaikymui. Darbo vietų plėtojimas didžia dalimi priklauso nuo konkrečios darbo vietos darbo turinio, darbo priemonių, technologijų, darbo režimo ir jo intensyvumo,

tam tikros darbo vietos darbuotojo dalyvavimo organizacijos / vietovės vystymosi procese. Ypač svarbi darbo vietos vystymuisi, kiek šis procesas bus darnus, turi darbuotojo kompetencija, gebėjimai ir fizinė būklė.

Teorinių darbo vietų plėtojimo prielaidų analizė parodė, kad darbo vietų plėtojimas organizacijos lygmeniu labiau tinka miesto vietai, kur didelė gyventojų, verslo, gamybinės ir socialinės infrastruktūros bei kitų organizacijų koncentracija, palankūs vystymuisi demografiniai ir ekonominiai rodikliai, pakankama darbo vietų organizavimo (institucinė) kompetencija. Kaimiškųjų vietovių vystymosi atveju darbo vietų plėtojimas pirmiausia priklauso nuo individo, t. y. kaimo gyventojų, savarankiškumo, kompetencijos ir verslumo. Kaimo vietovėje veikiančių organizacijų darnumo ir teritorijos vystymosi ekonominės, socialinės, aplinkosauginės ir kultūrinės aplinkos (organizacijose ir vietovėje) veiksnių darnumo. Jei darbo vietas vystant organizacijų lygmeniu pagrindinė varomoji jėga yra organizacijos tikslai ir ekonominė veikla, didinanti užimtumą, tai teritoriškai svarbų vaidmenį vaidina vietos bendruomenės socialinė ir kultūrinė veikla, nukreipta į užsiėmimo susiorganizavimą, gebėjimų darbo vietose teikti vietos paslaugas ir gaminti regioninius produktus iš vietos išteklių ugdymą. Šiuo požiūriu darbo vietų plėtojimą kaimo vietovėse akivaizdžiai lemia ne tik darbo vietų plėtojimo vidinės artimos aplinkos veiksniai, bet ir vidinės tolimes aplinkos veiksniai, pavyzdžiui, savivalda: gyventojų ir organizacijų išpareigojimas bei atsakomybė už gyvenamosios vietovės perspektyvas bei ateitį.

2. Darbo vietų plėtrai Lietuvos kaimiškuosiuose regionuose įtaką darantys aplinkos veiksniai

Darbo vietų plėtojimas yra atviras procesas, kurį veikia daugelis veiksnių. Jie gali būti priskiriami vidinės ir išorinės aplinkos veiksnių grupėms. Pastaruoju tyrimu nustatyta veiksnių struktūra, lemianti darbo vietų plėtojimą Lietuvos kaimiškuosiuose regionuose, pateikta 1 paveiksle.

1 pav. Įtaką darbo vietų plėtrai Lietuvos kaimiškuosiuose regionuose darantys aplinkos veiksniai

Šie veiksniai nuolat kinta, sąveikauja tarpusavyje ir ne visada kaimo plėtros veikėjų tinkamai vertinami priimant ir įgyvendinant sprendimus. Dar vienas klausimas, kurį būtina atminti, yra visų šių veiksmų sąveika (sinergijos efektas), kad pradėtų funkcionuoti kaimiškojo regiono vystymosi ir užimtumo ciklas.

Atliekant tyrimą kelti klausimai, ar individai, kaimo organizacijos žino ir taiko darnumo komponentus savo bei organizacijų veikloje? Atlikusi tyrimą autorė nustatė, kad vystant darbo vietas kai kurie kaimo plėtros veikėjai valdo ir darbo vietos darnumą, kuris koreliuoja su darbo vietų bei kaimo bendruomenės funkcionavimo tikslais, kurie turėtų būti nuolat peržiūrimi ir tikslinami. Laipsnis, kiek šie tikslai įgyvendinti, gali būti išmatuotas darnaus vystymosi rodikliais – apibrėžiamais ir išmatuojamais parametrais (Subalansuotoji plėtra, 2001), kurių vertė ir kaitos kryptis rodo konkrečios darbo vietos ekologinio, ekonominio ir socialinio stabilumo raidą. Siekiant darbo vietų darnios plėtros, reikėtų parinkti ir suderinti tam tikrą kiekvienos iš trijų (ar daugiau) dimensijų (ekonominės, ekologinės, socialinės ir kt.) rodiklių skaičių.

Atlikus bandomųjų vietovių darbo vietų plėtojimo proceso SSGG analizę, nustatyta nemažai uždarytų problemų ratų, kurie gerokai riboja darbo vietų plėtoją kaimiškuosiuose regionuose. Bendra visų bandomųjų vietovių problema – darbo išteklių ribotumas ir nekryptingas jų „įdarbinimas“, darbo vietos nepagrįstos teritorijos konkurencinių pranašumų vystymu ir yra mažai gyvybingos, procesas netvarus, darbo vietos nutolusios nuo gyvenamųjų vietovių. Ilgą laiką darbo vietos ar užimtumas nebuvo prioritetas priimant ir įgyvendinant strateginius sprendimus vietovėse, įgyvendinant socialinę ir kaimo plėtros politikas. Lietuvos kaimo plėtros programų (tiek 2004–2006, tiek 2007–2013 metų) priemonių įgyvendinimas buvo nukreiptas spręsti per ilgą laiką kaimo vietovėse susiformavusias problemas (ne vystyti kaimo vietovių potencialą). Ir nors problema teoriškai gali būti užslėpta galimybė, ne visi kaimiškųjų regionų vystymo veikėjai šias galimybes identifikavo, todėl kaimiškųjų regionų ilgalaikėje plėtoje galima pastebėti tik darnaus vystymosi užuomazgą, o skirtingų vystymosi krypčių ir (arba) tikslų – ekonominio, socialinio ir aplinkos apsaugos – darba steigiant darbo vietas ir palaikant jų gyvybingumą labai silpna. Problemų ratai parodė, kad darbo vietų vystymo procesas sudėtingas, reikia naujo požiūrio ir priemonių, siekiant surasti problemų sprendimus. Vienas iš problemų sprendimų galėtų būti nuolatinis darbo vietos gyvybingumo didinimas. Atlikus tyrimą jis apibrėžtas kartu su kaimiškosios vietovės vystymu. Darbo vietos gyvybingumas (angl. *labour place vitality*) – tai santykis tarp realių ar potencialių darbo vietos išlaidų ir pajamų ar toje darbo vietoje sukuriama vertė; darbo vietos ilgalaikiškumas (laiko momentas, susijęs su darbo vietos sukūrimu / išsaugojimu) nukreiptas į vietos išteklių naudojimą, kai pajamos ar vertybės kuriamos nepažeidžiant kaimiškojo regiono darnios plėtros principų. Darbo vietos gyvybingumą tiesiogiai siejant su darbo vietų darniu vystymu būtina atkreipti dėmesį į darbo vietų atsparumą (angl. *resilience of labour places*). Mokslininkai (Walker, Salt, 2006, p. 343) *atsparumo* sąvoką apibrėžia kaip sistemos gebėjimą reaguoti į pokyčius ar pažeidžiamumą pokyčiams. Atsparumas suponuoja naują mąstymo apie darnumą būdą. Darbo vietų atsparumas yra labiau strateginė nei normatyvinė koncepcija, nes siekiant vystymosi veiksmingumo procesas turi būti pagrįstas kaimo vietovės aplinkos, socialinių ir ekonominių varomųjų jėgų visapusiška darba ir dinamiškumu, darbo vietos (sistemos) vidiniu gebėjimu prisitaikyti prie besikeičiančių, beprecedenčių ir nenumatytų išorinės aplinkos sąlygų. Darbo vietų atsparumas taip pat turėtų būti kuriamas integruotai taikant tam tikras vadybos priemones (Pickett ir kt., 2004). Darbo vietų gyvybingumo ir atsparumo reiškiniai skatintų tolesnius mokslinius tyrimus.

3. Būtinios darbo vietų kaimiškuosiuose regionuose vystymo sąlygos

Dokumentų, ankstesnių mokslinių tyrimų ir interviu būdu surinktų duomenų analizė sudarė galimybę nustatyti keletą dėsningumų, kurie padėjo suprasti, kiek svarbus yra darbo vietų vystymo darnumas kaimiškuosiuose regionuose ir kaip galima valdyti, kreipti procesą pageidaujama linkme. Daugelio veiklų vystymasis kaimo vietovėse stiprina ryšius su miesto visuomene ir iš esmės keičia kaimiškųjų vietovių vaidmenį, vis dėlto vietovės gyvybingumas tiesiogiai priklauso nuo jos daugiafunkciškumo: gyventojų ekonominio užimtumo, žemės ūkio ir kitos ūkio veiklos, sanglaudos, rekreacinės, gyvenamosios, kultūrinės ir edukacinės funkcijos.

Atliekant tyrimą siekta atsakyti į klausimą, kokie gali būti geriausi būdai skatinti darbo vietų plėtrą ir taip aktyviai valdyti kaimiškųjų regionų pokyčius? Tyrimas bandomosiose vietovėse parodė, kad kuriant veiklas kaimiškiose vietovėse svarbu atkreipti dėmesį į tokius vidinės tolimos ir išorinės artimos aplinkos veiksnius kaip darbo rinka ir vietovės ypatumai:

- *Veiklų kūrimo potencialas labai priklauso nuo teritorinių ypatumų*: žemės, gamtos, žmonių ir kitų materialių ar nematerialių vietos išteklių; gyvenamosios vietovės geografinė padėtis ir dydis; gamybinės ir socialinės infrastruktūros būklė; gyventojų, gyvenančių teritorijoje, charakteristikos; vietovės dinamiškumo ciklas, įskaitant esamas ekonomines veiklas (klasteriai), galimybė bendradarbiauti su mokslinių tyrimų institucijomis, ir socialinis kapitalas; vietos politikos reguliavimas, mokesčiai, parama.
- *Skirtingas darbo jėgos potencialas teritorijose*: darbo vietos ir darbo ieškančio asmens poreikių suderinamumas ir atitikimas paremtas gebėjimais, darbo sąlygų priimtinumui asmeniui (atlyginimas, nesaugumas, darbo ir transporto grafikas, kultūriniai įpročiai, susiję su laikinu įdarbinimu ir t. t.), gyvenimo sąlygomis vietovėje (socialinės infrastruktūros paslaugų prieinamumas, kraštovaizdis, vietovės dinamiškumas, prisirišimas prie vietovės ir t. t.) bei asmens gyvenimo tikslais ir pasirinkimais.
- *Darbo paklausos ir pasiūlos darna vietovėje nėra savaiminis reiškinys, procesą būtina profesionaliai valdyti*: agentūrų (geriau bendruomeninių organizacijų), padedančių žmonėms susirasti darbą, vaidmuo derinant rinką yra lemiamas; mokymai ir mokymasis yra esminė varomoji jėga kaimo darbo rinkoje; savisamda leidžia lūkesčius ir motyvus susieti su profesine situacija.

Siekiant darniai vystyti darbo vietas kaimiškuosiuose regionuose, būtinos tam tikros sąlygos, kurios sudarytų prielaidas ir motyvuotų individus bei regiono organizacijas kurti darnias ar transformuoti esamas į darnias darbo vietas. Tyrimais nustatyti šie darbo vietų plėtojimo valdymo ypatumai:

1. Politiniai ir strateginiai sprendimai kiekvienoje teritorijoje nesiremia principu – „vienas dydis – tinka visiems“; kiekviena ES, nacionalinė politika ir strategija turi būti pritaikyta prie teritorijos, kurioje ji įgyvendinama, ypatybių. Kiekvienoje vietovėje yra tik keletas kaimo gyventojų užimtumą skatinančių priemonių, kuriomis nacionalinės ir regiono valdžios institucijos turi užpildyti netolygaus vystymosi spragą tarp regionų laikantis darnaus vystymosi principų. Yra ypatumų, kuriuos vietos valdžios, kaimo verslo, šeimos ir bendruomeninės institucijos turi atpažinti, įvertinti ir priimti esamų darbo vietų gyvybingumo palaikymo, naujų kūrimo sprendimus, profesionaliai ir novatoriškai pritaikyti savo politiką derinant strategiją prie vietovės ypatybių ir ES, nacionalinės politikos bei strategijos.
2. Kiekviena kaimo teritorija (pirmaujanti ar atsilieianti) šalyje turi būti kompleksškai remiama ir nukreipta į visų visuomenės narių gerovės siekį, o pats užimtumas pripažįstamas kaip socialinės ekonominės politikos ašis ir pagrindinis tikslas. Nėra kaimo vietovių, kurios galėtų būti praleistos ar neįtrauktos, kokios jų ypatybės bebūtų, nes teritorijos per trumpą ar ilgą laiką gali atpažinti, įvertinti savo unikalius išteklius, atrasti konkurencinius pranašumus ir tapti konkurencingos.
3. Turi būti pasiektas bendras (aiškus, sistemiškas, savarankiškas) visos teritorijos gyventojų suvokimas, žinojimas, kokia turi būti gyvenimo kokybė ir kokie veiksniai ją veikia: asmens / gyventojų užimtumą ir darbo vietų kūrimą, ryšių tarp miesto ir kaimo stiprinimą, kaimo vietovės vystymo galimybes. Kaimo vietovės priklauso nuo miesto vietovių, kaip ir miesto vietovės – nuo kaimo vietovių vystymosi. Tai gali apimti dabartinę ekonomiką per gyvenamąją (kai žmonės važiuoja dirbti į miestus, o gyvena kaimo vietovėse) ir rekreacinę (kai žmonės atvyksta į kaimo vietoves pailsėti) kaimo funkcijas.
4. Išskyrus žemės naudojimu pagrįstą veiklą, kaip žemės ūkis, miesto ir kaimo vietovės gali turėti tokio paties pobūdžio veiklos (pvz., inovacijų vertos ne tik miesto teritorijos) ir darbo vietų.

Pagrindinis iššūkis kaimo vietovėms išlieka integruotas užimtumas, pagrįstas nuolatiniiais stebėjimais ir reagavimu į išorės (regiono, šalies, ES, pasaulio) veiksmų pokyčius. Vienas svarbiausių strateginių tikslų yra

darbo vietų ir gyvenamųjų vietų suartinimas, darbo jėgos mobilumo² valdymo problemų sprendimas darnaus vystymosi kontekste.

Darbo jėgos mobilumas yra vienas iš darbo vietų plėtros procesui įtakos turinčių veiksnių. ES ir šalyje darbo jėgos mobilumas skatinamas. Tačiau geografinis darbo jėgos mobilumas³ kaimiškuosiuose regionuose, kur socialiniai išteklių yra labai riboti, retai apgyvendintose vietovėse, kur silpnai išvystyta socialinė ir gamybinė infrastruktūra, sukelia daug problemų, kaimiškosios vietovės nebegali atlikti ekonominės-ūkinės veiklos funkcijos, tampa visiškai nepatrauklios jauniems žmonėms gyventi, dirbti, investuoti, tai gali stabdyti viešųjų gerybių (rekreacinių išteklių, kultūrinio paveldo ir kt.) kūrimą, galima net visiška depopuliacija. Atlikus tyrimą nustatyta darbo vietų ir gyvenamųjų vietų suartinimo nauda (1 lentelė), kuri parodo, kad kaimo plėtros veikėjai turėtų nuolat „kovoti“ (siekti „išlaikyti“ vietinius gyventojus, jaunas šeimas, pritraukti verslius žmones iš miesto vietovių, investuotojus, sudaryti palankias sąlygas ir kt.) dėl darbo vietų kaimo vietovėse kūrimo ir vystymo.

1 lentelė. Darbo vietų ir gyvenamosios vietos suartinimo nauda

Techninė pažanga	Socialinė pažanga	Darbo ir gyvenamosios vietos suartinimo privalumai
Gamybos ir paslaugų teikimo procesai mechanizuojami ir automatizuojami	Daugiau galimybių gamyboje ir teikiant paslaugas įdarbinti jaunimą, moteris, aukštą kvalifikaciją turinčius gyventojus	Tobulėja ir plečiasi vietos gyventojų įsidarbinimo ir turistų aptarnavimo sistema. Darnesnė darbo vietų pasiūla ir paklausa
Mažinama kenksmingų gamybos atliekų emisija, triukšmas, vibracija	Didėja galimybės darbovietėse steigti neperžengiant pasiekiamumo pėsčiomis ribų, didėja socialinė atsakomybė	Mažėja būtini sanitariniai nuotoliai tarp gamybos ir gyvenamosios zonos, trumpėja kelionės į darbą, mažėja transporto sąnaudos, aplinkos tarša
Didėjant darbo našumui, atsiranda galimybės trumpinti darbo laiką	Didėja ne darbui skirtas laiko dalis, kurią galima skirti mokymuisi, visuomeninei veiklai, saviveiklai, kūno kultūrai	Atsiranda galimybė kurti integruotus centrus – aktyvaus poilsio sistemą darboviečių ir gyvenamųjų vienetų pagrindu
Mokslo, mokymo ir techninio eksperimento susiejimas su gamyba ir paslaugų teikimu, vietos technologijų, (angl.) <i>know-how</i> plėtojimas	Kyla gyventojų bendrojo ir specialiojo išsilavinimo lygis, formuojasi bendras žinojimas apie vietovės vystymą, profesinis orientavimasis į vietovėje vystomas darbo vietas	Keičiasi galimybės sutelktai įdarbinti įvairių profesijų ir išsilavinimo žmones, plečiasi galimybės pasiekti sanglaudą tarp sektorių, ekonominių veiklų ir veikėjų
Gamyboje ir teikiant paslaugas vis labiau panaudojami efektyvūs energijos šaltiniai	Puoselėjama buitinis kultūra, modernizuojama buitinių procesų technika, didėja poreikis energijos sąnaudoms	Didėja gamybos, paslaugų teikimo ir gyvenamosios zonos bei techninio ūkio susiejimo galimybė
Tobulėja gamybos ir paslaugų teikimo pastatų architektūra	Didėja estetiniai kompoziciniai reikalavimai, keliami žmogų supančiai aplinkai	Gamybos ir paslaugų teikimo pastatai, įrenginiai bendrame ansamblyje su gyvenamąja zona gali sudaryti sąlygas atsirasti išraiškingiems architektūriniais sprendimais
Kuriama žaliąji infrastruktūra	Formuojamas patrauklios vietovės įvaizdis, ugdomi sveikos gyvensenos įgūdžiai, formuojami ekologiniai įpročiai ir tradicijos	Naudojamas ekologinis transportas, kuriama ekologiška aplinka

Vietiniai žinių ir užimtumo centrai didelį dėmesį turėtų skirti darbo vietos gyvavimo ciklui: darbo vietos idėja (suvokimas), jos įkūrimas, darbo sąlygų ir technologijų tobulinimas, personalo mokymas (valdymas) ir darbo vietos organizavimas, darbo vietos keitimas bei naikinimas.

² „Mobilumas – gyventojų judrumas, savybė dažniau ar rečiau, toliau ar arčiau eiti, važiuoti, keliauti už savo buto, namo kiemo, miesto, rajono ar šalies ribų“ (Juškevičius, 2003, p. 27).

³ Geografinis darbo jėgos mobilumas – kelionės darbo ar kitais tikslais iš vienos vietovės į kitą ir atvirkščiai (Juškevičius, 2003).

Išvados

Darnaus vystymo tyrimo duomenų analizė parodė, kad darbo vietų plėtojimo darnumas siejamas su organizacijų ir individų veiklos darnumu, kaimo plėtros veikėjų įtraukimu ir dalyvavimu kaimiškųjų regionų plėtojimo valdyme, regiono organizacijų vadovų sprendimu įtraukti darnos siekimą į organizacijos strategiją. Darbo vietų darnus plėtojimas grindžiamas individo ir organizacijos veiklos rezultatyvumu, ekonominiu klestėjimu, kuris kokybinę išraišką įgauna per nuolatinę kaitą ir pridėtinės vertės kūrimą, darbo vietos atsparumą pokyčiams.

Darbo vietų plėtojimo darnumą kaimiškuosiuose regionuose lemia susisluoksniavusi vidinė ir išorinė įvairaus valdymo lygio aplinka, kurios veiksniai nuolat kinta ir tarpusavyje koreliuoja. Atviras darbo vietų plėtojimo procesas nėra savaiminis, būtinas profesionalus proceso valdymas, atsižvelgiant ir vertinant daugelį veiksnių, kurie gali būti priskiriami vidinės (artimos ir tolimos) ir išorinės (artimos ir tolimos) aplinkos (regiono, šalies, ES lygmens) veiksnių grupėms.

Darbo vietų plėtojimo darnumas kaimiškuosiuose regionuose priklauso nuo: darbo vietos ir individo lygmens veiksnių; užimtumo didinimo, kuris turi įtakos darbo rinkos formavimui, priemonių; teritorinės plėtros strategijų, kurios susieja kaimo plėtros veikėjų veiksmus valdant ekonominius, socialinius, aplinkosaušginius ir kultūrinius pokyčius; orientacijos į ekonominį užimtumą, varomąsias jėgas, nukreiptas į užsiėmimo susiorganizavimą bei savivaldumo formavimą kaimiškojoje vietovėje.

Valdant darbo vietas, kaip organizmo, vystymąsi daugiau dėmesio turėtų būti skiriama ekonominiam klestėjimui, darbuotojo, kaip visuomenės nario, ugdymui, visuomenės vystymuisi (pozityviam išteklių, įgūdžių ir galios naudojimui visuomenėje) ir aplinkos apsaugai.

Darbo vietų kaimiškuosiuose regionuose darnų vystymą užtikrinantys veiksniai yra: žinių sklaidos tarp suinteresuotųjų ūkio subjektų skatinimas; kaimo vietovių silpnųjų ir atokumo mažinimas; parama integruotų veiklų kūrimui ir tęstinumui; teritorinių ypatumų ir specifiškumo vertinimas bei rinkodara; darbo vietų plėtojimo politikos ir strategijos pritaikymas teritoriniam kontekstui, keičiant specialistų ir gyventojų požiūrį, griežtai laikantis principų iš „apačios į viršų“ ir iš „viršaus į apačią“ integruotumo.

Darbo vietų plėtojimo SSGG analizė Lietuvos kaimiškuosiuose regionuose parodė, kad darbo vietų plėtojimas nevisiškai atitinka darnaus vystymo koncepciją, todėl kaimiškieji regionai patiria nuosmukį. Bendra visų savivaldybių problema yra darbo išteklių ribotumas ir nekryptingas jų „įdarbinimas“.

Darbo vietų koncentracija miestuose ir geografinis darbo jėgos mobilumas kaimiškuosiuose regionuose sukelia nemažai problemų. Kai kurie jų nebegali atlikti ekonominės-ūkinės veiklos funkcijos, tampa visiškai nepatrauklūs jauniems žmonėms, kyla grėsmė viešųjų gerybių kūrimui ir visiškai depopuliacijai. Vienas svarbiausių strateginių tikslų yra darbo ir gyvenamųjų vietų suartinimas, darbo jėgos geografinio mobilumo valdymas, siekiant darnaus darbo vietų plėtojimo kaimiškajame regione.

Aktyviai bendradarbiaujant kaimo plėtros veikėjams būtina kiekviename kaimiškajame regione parengti naujų įgūdžių ir darbo vietų kūrimo darbotvarkę. Socialinės paramos sistemą būtina sieti su dalyvavimo darbo rinkoje rezultatais, socialinę politiką kreipti į užimtumą, skirti dėmesį individui – visuminės darbo jėgos elementui, kurio darbinė motyvacija skatinama pasitelkiant įvairias poveikio priemones: ir ekonominius (asmeninių pajamų nulemtumo), ir psichologinius (dėmesio individui, kaip asmenybei) veiksnius.

Siekiant tobulinti darbo vietų plėtojimo valdymą, šį reiškinį būtina tirti ir analizuoti, siūlyti rekomendacijas praktikams. Numatytos tokios tolesnių mokslinių tyrimų kryptys: darbo vietų gyvybingumo ir atsparumo reiškiniai, darbo vietos darnumo laipsnis.

Literatūra

- Adams, W. M. (2008). *Green Development. Environment and sustainability in the Third World*. Taylor and Francis e-Library.
- Bradbury, H. (2000). On the Plural Attentions Necessary for Catalyzing and Implementing Sustainable Development. *Reflections*, vol. 1, no. 4, p. 13–21.

- Brandbury, H., Clair, J. A. (1999). Promoting sustainable organizations with Sweden's Natural Step. *Academy of Management Executive*, vol. 13, no. 4.
- Conway, G. R., Barbier, E. B. (1990). *After the Green revolution: Sustainable agriculture for development*. London.
- Čiegis, R., Grunda, R. (2007). Įmonės transformavimo į darnią įmonę procesas. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, nr. 44, p. 19–33.
- Čiegis, R., Grunda, R. (2006). Sustainable Business: The Natural Step (TNS) Framework. *Aplinkos tyrimai, inžinerija ir vadyba*, nr. 2 (36), p. 59–67.
- Čiegis, R., Tamošiūnas, T., Ramanauskienė, J., Navickas, K. (2010). *Darnaus industrinių zonų vystymosi vertinimas*. VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Darnus ir subalansuotas darbo vietų vystymas Lietuvos kaimiškuose regionuose*. (2011). Mokslinių tyrimų ataskaita. Vadovė A. Raupelienė. Kaunas: ASU.
- Davidova, S., Bauer, K., Cuddy, M. P. (2006). *Integrated development of agriculture and rural areas in Central European countries*. Lanham, LD: Lexington Books.
- European Communities (EC). (2003). *Rural development in the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications.
- Jack, A. (2011). From fail-safe to safe-to-fail: Sustainability and resilience in the new urban world. *Landscape and Urban Planning*, vol. 100 (2011), p. 341–343.
- Jeannotte, M. S. (2003). Singing alone? The contribution of cultural capital to social cohesion and sustainable communities. *International Journal of Cultural Policy*, vol. 9 (1), p. 35–49.
- Juknys, R. (2007). *Darnus vystymasis Lietuvoje: dabartis ir perspektyvos* [interaktyvus]. Kaunas: VDU Prieiga internete: <<http://www.achemosgrupe.lt/media/pdf/2-R-Juknys.pdf>> [žiūrėta 2012 12 01].
- Juškevičius, P. (2003). *Miestų planavimas*. Vilnius: Technika.
- Kaimiškųjų vietovių įtaka Lietuvos regionų gyvenimo kokybei ir sanglaudai*. (2006). Mokslinių tyrimų ataskaita. Vadovas J. Čaplikas. Kaunas: LŽŪU.
- Natras, B., Altomare, M. (1999). *The Natural Step for Business. Wealth, ecology, and the evolutionary Corporation*. Gabriola Island, British Columbia, Canada: New Society Publishers.
- OECD. (1994). *Creating Rural Indicators of Employment: Focusing on Rural development*. Parigi.
- Pickett, S. T. A., Cadenasson, M. L., Grove, J. M. (2004). Resilience cities: meaning, models, and metaphor for integrating the ecological, socio-economic, and planning realms. *Landscape and Urban Planning*, no. 69, p. 369–384.
- Pilipavičius, V. (2012). Darnaus darbo vietų vystymo kaimiškuose regionuose teorinės prielaidos. *Žemės ūkio mokslai*, t. 19, nr. 3, p. 192–202. Lietuvos mokslų akademija.
- Rudzkienė, V., Burinskienė, M. (2007). *Plėtros krypčių vertinimo ir valdymo informaciniai modeliai*. Vilnius: Technika.
- Staniškis, J. K., Staniškienė, Ž., Jasch, Ch. (2005). *Assessment of environmental costs for sustainable industrial development*. Kaunas: Technologija.
- Subalansuotoji plėtra*. (2001). Parengė A. Alijošiūtė, S. Ahvenharju. Kaunas: ECAT.
- Šimanskienė, L., Župerkienė E. (2013). *Darnus vadovavimas*. Klaipėdos universiteto leidykla.
- Vasiliauskas, A. (2000). Lietuvos ekonomikos strategijos kūrimo ir įgyvendinimo metodologiniai principai. *Pinigų studijos: ekonomikos teorija ir praktika*, nr. 4, p. 49–62.
- Walker, B. M., Salt, D. (2006). *Resilience Thinking: sustainable Ecosystems and people in the Changing World*. Island Press, Washington. DC.

FACTORS DETERMINING LABOUR PLACES SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN LITHUANIAN RURAL REGIONS

VILMA ATKOČIŪNIENĖ

Aleksandras Stulginskis University (Lithuania)

Summary

Labour places sustainable development in rural regions are determinate the stratification internal and external, from different management levels, environment. The environment factors constantly changeable and interdependent. The open labour places development process is not self-contained, there is need profes-

sional management of the process considering many factors, which can be ascribable to the internal (near and distant) and external (near and distant) environment (regional, national, EU) factors groups. The aim of this research is to identify the factors of labour places sustainable development in Lithuanian rural regions. There were used analysis and synthesis, graphic depiction, logical and systematic thinking, comparison, SWOT, structured interviews, deep personal interviews, abstraction and other methods. In the research were analysed labour places sustainable development theoretical aspects, defined labour places sustainable development, identified determining factors of labour places sustainable development in Lithuanian rural regions, was find the possibilities for sustaining development of labour places and the benefits of rapprochement between working positions and place of residence. Interaction of all above factors (synergy) must be considered during the investigation along with the above factors in order initiate development and employment cycle of rural areas.

Executed pilot SWOT analysis of job development in rural areas has shown that there are some restricted ranges of issues that abandon job development in rural areas. Liberality of labour forces, non-focused employment of the above resources, and lack of competitive advantage relevancy needed for territory development, absence of sustained and balanced development could be named as common subjects of all municipalities. For a long time workplaces and employment rates have been non-core preferences in case of decision making and implementation of strategic solutions, social and development policies. Implementation of measures, established within Lithuanian rural area development programmes, has been directed towards solution of problems occurred long time ago (not to development of countryside potential). Yet the problem could conceal the opportunity, not all figures involved in the development of rural areas could identify it, it means that long-term development of rural areas could show only initial signs of sustained development, and the balance between other development directions and (or) targets, i. e. economic, social and environmental, used for implementation of active work places is rather weak.

Integrated employment development remains the main challenge based on the ongoing monitoring and responding to external changes. Research area is broad and complicated, but it is necessary to investigate vitality and resilience of labour places, the degree of labour places sustainability in the future.

KEYWORDS: *labour places sustainable development, labour places sustainable development determinate factors, rapprochement between working positions and place of residence.*

JEL CODE: C14, C61, Q13